

ГЕОГРАФИЯ ИЛИМДЕРИ
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ
GEOGRAPHICAL SCIENCE

Темирбек уулу И.

**КАРАТАЛ -ЖАПЫРЫК КОРУГУНУН ГЕОЭКОЛОГИЯЛЫК АБАЛЫ ЖАНА
 ШАРТТАРЫ**

Темирбек уулу И.

**УСЛОВИЯ И ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ КАРАТАЛ-ЖАПЫРЫКСКОГО
 ЗАПОВЕДНИКА**

Temirbek uulu I.

**CONDITIONS AND THE GEOECOLOGICAL STATE OF THE KARATAL-ZHAPYRYK
 RESERVE**

УДК: 91:504.06

Бул илимий макалада Кыргызстандагы бийик аймактардын биринде жайгашкан Каратал-Жапырык коругунун геоэкологиялык абалына мүнөздөмө берилди. Андан сырткары негизги шарттар каралды.

Негизги сөздөр: *Каратал-Жапырык коругунун геоэкологиялык абалы, Теңир-Тоо, антропогендик факторлор, браконьерлердин таасирлери.*

В этой статье дана характеристика геоэкологическому состоянию заповедника «Каратал-Жапырык» расположенному в одной из высокогорных районов. Помимо этого были рассмотрены основные условия.

Ключевые слова: *геоэкологическое состояние Каратал-Жапырыкского заповедника, Теңир-Тоо, антропогенный фактор, воздействие браконьерства.*

This article describes the geoeological state of the Karatal-Zhapyryk reserve located in one of the high-mountainous regions. In addition, the main conditions were considered.

Key words: *geoeological state of the Karatal-Zhapyryk reserve, Anthropogenic factor, Impact of poaching.*

Каратал-Жапырык коругунун жалпы аянты 36449 га түзөт. Корук 1994 жылы 1-марттагы Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн № 91 токтомунун негизинде уюшулган. [1]

Негизги өзгөчө коргоо максаты бийик тоо массивиндеги уникалдуу көлдөрдүн табигый байлыктарын коргоо, суулуу-саздак жерлерди, анын ичинде мекендеген сейрек кездешүүчү жана саны жок болуп бараткан жан жаныбарларды, өсүмдүктөрдү коргоо жана ошондой эле сактап калуу аракеттерин көрүү.

Бул мамлекеттик корук ички Теңир-Тоонун тоолуу аймагында жайгашкан. Ал деңиз деңгээлинен 2565-3930м диопозондогу бийиктикте орун алып, бийик жана орто бийиктиктеги тоонун ландшафты басымдуулук кылат. Аймакта – саздуу, тоолуу-талалуу комплекстери кеңири тараган. [3]

Жыл мезгилине жараша температурасы олуттуу өзгөрүлүп турат. Жайкысын салкын кышкысын кар

калың (орточо жылдык кар катмарынын калыңдыгы 40-90 см чейин) түшөт. Кардын жатуу убактысы орточо 200 күндү түзөт. Июль айынын орточо температурасы -11-16°С түзөт. Кышы узак январь айынын орточо температурасы -17-20° С түзөт. Калган суук мезгилдер -10-17° С ге жетет. Ал эми 3500 м жогору аймактаргаызгаардуу суук климат мүнөздүү. Бул аймакта кар муз, кар көчкү көп болот. Температуранын өзгөрүлмөлүү болуп турушу сутка сайын билинип турат. Жылдык орточо жаан чачыны 400-500 мм жетет, жылуу мезгилдерде 300-400 мм (апрель-октябрь), суук мезгилдерде болсо (ноябрь-март) 100-150 мм болот. Тумандуу күндөр жыл ичинде 13-14 күн. [1,2]

Коруктун деңиз деңгээлинен көтөрүңкү жатышы жана бийиктик амплитудасынын айырмачылыгы сыяктуу табигый жагдайлар; ландшафттынын татаал жана көп түрдүүлүгү ошондой эле салыштырмалуу начар өнүгүүсү менен коруктун геоэкологиялык абалын аныктап турат.

Бул корукта ландшафтык түзүмү ар түрдүү келип, талаа, бийик тоолуу шалбаа жана гляциалдык-нивалдык ландшафтык зоналар таралган. Ландшафтык түзүмүн байкоо жүргүзүү иштери үзгүлтүксүз жыл сайын жүргүзүлүп турат.

Негизинен корукта адистердин жалпы геоэкологиялык билим деңгээлин көтөрүү максатында аларга корука байланыштуу ар кандай иш чаралар (окуу курстары, семинарлар ж.б) өткөзүлөт. Мындан сырткары корукка жакын жайгашкан айыл кыштактардагы орто мектептерине жана айыл округунун адистерине дагы жаратылышты коргоо жана сактоого байланыштуу тегерек столдогу масктер жүргүзүлүп келет.

Каралган иш чараларга карабай тилеке каршы жергиликтүү калктын отунга болгон муктаждыгынын кескин курчушунан, токой бадалдардын кыркылышы келечекте геоэкологиялык абалынын начарланышына алып келиши мүмкүн. Башкача айтканда бул корукта дагы башка көптөгөн

антропогендик факторлодун таасирлерин абдан көп. (көлдөгү балыктарды законсуз кармоо, жергиликтүү элдердин иттер менен корукка алынган аймактагы жырткыч жан жаныбарларга кол салуу сыяктуу). Себеби корукта иштеген кээ бир жумушчулардын өз жумушуна болгон кайдыгер мамилесинен дагы жана башка себептерден (ат, кайык жэ болбосо тоого ылайыктуу авто уналар жана дүрбүнүн түрү түнкү жана күндүзгү учурда колдонулуучу, фото жабдыктар ж.б.у.с) десек болот. [4]

Таблица 1

Токой аянттарынын жайгашышы жана бөлүнүшү

Басымдуулук кылган түрлөр	Жалпы аянты га	Шифр боюнча бөлүштүрүү	курагы жана түрлөрү боюнча бөлүштүрүү			
			жаш курагы	Орто курактагы	Жетил- жаткан	Бышып жетилген
Тянь-Шань карагайы	588	02	44	-	58	486
Төшөлүп өскөн арчалар	420	33	-	-	-	420

Таблица 2

Токой аянттарын курагы боюнча класстарга жана топторго бөлүнүшү

Басымдуулук кылган түрлөр	Шифр боюнча бөлүштүрүү	Курактык класстары жана түрлөрү			
		жаш курагы	Орто курактагы	Жетил- жаткан	Бышып жетилген
Тянь-Шань карагайы	02	44	-	58	486
Төшөлүп өскөн арчалар	33	-	-	-	420

Жогорудагы 1.2. таблицада көрсөтүлгөндөй келечекте, кандайдыр бир белгилүү бир мезгилде кээ бир гана топтордун курагынын жана түрлөрүнүн мөөнүтүнүн өзгөргөндүгүнө байланыштуу бөлүштүрүү иштери жүрүп турат.

Бул мамлекеттик корук 3 бөлүкчөдөн турат.

Соң-Көл -8600 гектар

Чатыр-Көл -22287,6 гектар

Каратал-5505 гектар

Каратал бөлүгү: Нарын районунда орун алып, Каратал капчыгайынан баштап Молдо Тоонуун көпчүлүк бөлүгүн камтыйт. Деңиз деңгээлинен 3700 метр бийиктикте турат. Каратал бөлүкчөсүнүн координаты түн. туурасы 41° 20" жана 41°05" , түш. Узакт. 75° 21" жана 75° 43"

Соң-Көл бөлүгү: Корук Кочкор районунун түндүк бөлүгүн, Нарын, Ак-Талаа райондорунун түштүк бөлүгүн камтыйт.

Соң-Көл бөлүкчөсүнүн координаты түн. туурасы 4° 34" жана 41° 26" , түш. Узакт. 75° 29" жана 75° 20".

Чатыр-Көл болугу: Ички Теңир-Тоодогу эн бийик Ак-Сай өрөөнүндө жайгашып, ал түндүгүнөн Ат-Башы тоо, түштүгүнөн Торугарт Тоо кыркасынын ортосундагы узундугу 48 км, туурасы 18 км түзүп, деңиз деңгээлинен 3530 метр бийиктикте жайгашкан. Чатыр-Көл бөлүкчөсүнүн координаты түн. туурасы 40° 10" жана 40° 92" , түш. Узакт. 75° 12" жана 75° 35 "[4,5]

Коруктун саздак жерлериде көптөгөн канаттуулардын түрлөрү байыр алышкан. Чатыр-Көл, Соң-Көл көлдөрү сууда сүзүүчү көптөгөн канаттуулардын борбордук Азия боюнча негизги байырлоочу аймактарынын бири. [4,5]

Жогоруда айткан антропогендик факторлорго дагы бир мисал кылып Бишкек-Торугарт жолундагы (авто транспорттон чыккан чаңдардын, шумдун таасирлеринин өсүмдүк, жаныбарларга тийгизген таасирлерин) көйгөйлөрдү айтсак болот. Бирок коруктагы кээ бир бөлүкчөлөрүндөгү бузулууларды атабаганда жалпысынан геоэкологиялык абал туруктуу.

Келечекте коруктун аймагындагы геоэкологиялык абалын сактоо жана коргоо максатында төмөндөгүдөй иш чараларды жүргүзүп туруу абзел:

- Ар дайым коруктун аймагындагы геоэкологиялык абалына үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү иштерин жасоо (Мониторинг);

- Корука жакын жайгашкан жашоочуларга түшүндүрүү иштерин жүргүзүп туруу жана көзөмөлдү күчөтүү;

- Кесипкөй өз жумушун так аткарган адистерди ишке алуу;

- Заманга ылайыктуу келген техника менен камсыздоо;

- Тиешелүү жогорку баскычтагы мамлекеттик мекеменин ар дайым көзөмөлдөп туруусун ж.б.

Адабияттар:

1. Аламанов С., Сакиев К., Чодураев Т. ж.б. “Физическая география Кыргызстана” Бишкек 2013 г.
2. Асанов У. “Нарын облусунун энциклопедиясы” Бишкек 1998-ж.
3. Бараталиев Ө. “Кыргызстандын географиясы” Бишкек 2010-ж.
4. План управления Каратал-Жапырыкского заповедника 2010-2014 гг.
5. Шукуров Э., Мамбеталиев У. “Летопис природы в заповедниках Кыргызской Республики” методическое пособие Бишкек 2004 г.

Рецензент: к.геог.н., доцент Токторалиев Э.Т.